
Stortplaats Aarde?

Een filosofische exploratie van de verhouding tussen mens en ding

ABSTRACT. This study is an attempt to explore the role things play in the lives of humans and in society. The aim of the thesis is to change our relation with things, or else the earth will become a giant dump. The first chapter describes the phenomenological tradition of the philosophy of technology. The most important critique to be made of the classical approach is that the philosophers reduce technology to its conditions of possibility and thereby fail to connect with concrete technological artifacts. The second part of the study presents the essential ideas of contemporary philosophers of technology. By analyzing their works it turns out that ‘things’ mediate the relation between humans and their world on all sorts of levels. The theories provide a framework for thinking from the perspective of things and for a vision on technology that Verbeek in *What Things Do* calls a “postphenomenological perspective”. The thesis then shows how this new perspective can be of practical value. In order to take things seriously, we must not only change our perspective on things, but our behavior as well.

Erasmus Universiteit Rotterdam

Leerstoelgroep Filosofie van mens en cultuur

Auteur: Priscilla van den Berg

Bachelor 3 Wijsbegeerte deeltijd

10 ECTS, 21 juni 2016

Begeleider: Dr. A.W. Prins en adviseur: Dr. T.K.A.M. de Mey

Aantal woorden:8908

Inhoudsopgave

Introductie	3
Hoofdstuk 1: Fenomenologische traditie van de techniekfilosofie	5
Inleiding	5
1.1 Existentiële fenomenologie	5
1.2 Hermeneutische fenomenologie	7
Nabespreking	10
Hoofdstuk 2: Ontwikkeling van een postfenomenologisch perspectief	11
Inleiding	11
2.1 Hermeneutische dimensie van technische bemiddeling	11
2.2 Existentiële dimensie	13
2.3 De rol van techniek in het menselijk bestaan	15
Nabespreking	16
Hoofdstuk 3: Naar de praktijk van het postfenomenologisch perspectief	18
Inleiding	18
3.1 Industrieel ontwerp	18
3.2 De natuur als middelpunt van ons bestaan	19
Conclusie	23
Literatuur	25

Introductie

We hebben een overvloed aan producten tot onze beschikking. Hoe meer dingen we bezitten, des te meer bevoorrecht we denken te zijn. Maar is dat wel zo? We worden overal waar we ons bewegen, de ene keer hardhandig, andere keren subtiel, verleid om nieuwe producten te kopen. Maar wat gebeurt er met al die producten? Verreweg de meeste producten belanden na gebruik op de afvalhoop. Elke dag komt daar afval bij. De afvalbergen groeien gestaag maar trefzeker door. Afvalbedrijven varen daar wel bij. Maar wie daar minder profijt van heeft, is de aarde. De aarde verandert langzaam in een stortplaats. Grondstoffen raken gaandeweg steeds meer uitgeput. Kunnen we het tij keren? Het antwoord is ja, en deze thesis is daartoe een opmaat.

Om een verandering te kunnen bewerkstelligen, dienen we eerst de dingen beter te begrijpen en dan met name de rol die dingen spelen in het leven van mensen. Peter-Paul Verbeek stelt dat de dingen van oudsher in de filosofie zijn miskend. En als er al aandacht werd besteed aan materiële zaken in de filosofie, dan was dit voornamelijk op een negatieve wijze. Verbeek wil daarentegen recht doen aan de dingen. Welke invloed oefenen technologische artefacten uit op ons? De technologische ontwikkelingen van de afgelopen jaren maken deze vraag meer prangend dan ooit. In *What Things Do*¹ (2005) schetst Verbeek de hoofdlijnen van een techniekfilosofie vanuit de dingen en brengt hij deze in verband met het industrieel ontwerpen. Zijn streven is een techniekfilosofie te ontwikkelen die recht doet aan concrete technologische artefacten. Hij onderzoekt daartoe de rol die artefacten spelen in de samenleving en in de praktijk van de dag.

Allereerst analyseert Verbeek op kritische wijze de klassieke techniekfilosofie. Hij beschrijft de fenomenologische traditie van de techniekfilosofie aan de hand van werken van Karl Jaspers (1883-1969) en Martin Heidegger (1889-1976). Jaspers formuleerde een existentiële benadering van techniek. Daarin staat de vraag centraal hoe mensen hun bestaan realiseren en op die manier aanwezig zijn in de wereld. Heidegger benaderde techniek als een bepaalde manier om de werkelijkheid te begrijpen. Hij behoort tot de hermeneutische kant van de fenomenologie, die onderzoek doet naar de manieren waarop de realiteit begrepen kan worden en zo aanwezig kan zijn voor mensen. Verbeek bekritiseert deze benadering en sluit vervolgens aan bij een recente ontwikkeling in de fenomenologie die “postfenomenologie”

¹ Oorspronkelijk gepubliceerd als *De daadkracht der dingen: Over techniek, filosofie en vormgeving* door Uitgeverij Boom in 2000.

wordt genoemd. In dit postfenomenologisch perspectief is er sprake van een onderlinge relatie tussen mensen en de wereld. Deze manier van denken acht Verbeek noodzakelijk voor een nieuwe filosofische reflectie op artefacten. Hij treedt daartoe in kritische discussie met hedendaagse techniekfilosofen, zoals Don Ihde, Bruno Latour en Albert Borgmann. Door dit gedachtegoed te analyseren ontwikkelt Verbeek een postfenomenologisch perspectief die het hem mogelijk maakt de bemiddelende rol die technieken spelen in het leven van mensen te analyseren. Aan het einde van *What Things Do* laat Verbeek ons de praktische waarde zien van zijn perspectief door techniekfilosofie in verband te brengen met industrieel ontwerpen.

Verbeek geeft met zijn boek aandacht aan de dingen. Zijn boek biedt ons behalve inzicht in de ontwikkeling van de techniekfilosofie ook aanknopingspunten om een filosofie van technologie verder te ontwikkelen en te verdiepen. Verbeek wil gehoor geven aan de oproep: “Naar de dingen zelf!”, van Edmund Husserl. Echter, is er een andere omgang met de dingen mogelijk? En zo ja, hoe kunnen we ons perspectief ten aanzien van de dingen om ons heen veranderen? Iemand die ons een aanzet kan geven voor een wezenlijke verandering in de omgang met de dingen is Thomas Rau. Volgens Rau dienen we ons huidige perspectief fundamenteel te veranderen. In zijn filosofie staat het hergebruik van materialen en grondstoffen centraal. Mensen bezitten de dingen niet, maar hebben ze in ‘bruikleen’. De aarde moet als een gesloten systeem beschouwd worden. Het is in deze visie niet langer mogelijk de mens centraal te stellen. De natuur maakt het leven op aarde mogelijk en maakt dus ook ons zijn mogelijk. We dienen onze relatie met de aarde daarom te herdefiniëren. Rau’s visie biedt ons mogelijkheden voor een andere omgang met de dingen. Dit geeft mensen de mogelijkheid om hun voetafdruk op de wereld zo klein mogelijk te houden. In plaats van hopen afval voort te brengen, is het ook mogelijk om dingen opnieuw te gebruiken. Ter inspiratie geef ik aan het einde van de thesis een aantal voorbeelden van mensen die op creatieve wijze met afval omgaan of zonder dingen te bezitten, hun leven vormgeven.

Hoofdstuk 1: Fenomenologische traditie van de techniekfilosofie

Verbeek gebruikt de vroege aanzetten van de klassieke techniekfilosofen om uiteindelijk te komen tot een postfenomenologische techniekfilosofie die concrete technieken serieus neemt. Om te laten zien hoe Verbeek tot zijn standpunt komt, begint dit hoofdstuk met een bespreking van twee fenomenologische tradities. Verbeek laat zien dat beide benaderingen problematisch zijn. Tot slot evalueer ik waarom de klassieke techniekfilosofie niet langer houdbaar is en of Verbeeks kritiek hierop overtuigend is.

1.1 Existentiële fenomenologie

Om de visie die Jaspers heeft op techniek te verduidelijken is het nodig om eerst iets te vertellen over zijn filosofische achtergrond: de existentiële fenomenologie. Existentiële filosofie houdt zich bezig met de aard van de menselijke existentie. Ieder mens wordt gezien als een uniek wezen dat existeert. Dit betekent allereerst dat de mens op de wereld verschijnt, vervolgens existeert en dan vorm geeft aan zichzelf door middel van zijn handelingen. In de existentiële visie wordt de mens gezien als zelf verantwoordelijk voor zijn bestaan. Het is een proces waarin de mens actief zijn bestaan vormgeeft. Binnen de existentiële traditie wordt de menselijke staat van zijn beschouwd als *vrijheid* (Verbeek, 2005, p. 32). Vrijheid zorgt ervoor dat mensen kunnen handelen als authentieke wezens. Jaspers noemt deze vorm van existentie ook wel ‘de mogelijkheid om zichzelf te zijn’. Verbeek wijst erop dat de nadruk op vrijheid en authenticiteit voor hedendaagse lezers minder vanzelfsprekend is dan in de tijd waarin Jaspers leefde. Tegenwoordig kijkt men veel meer naar de contexten waarin mensen zich bevinden. Zo zijn keuzes vaak meer geconstrueerd dan op het eerste gezicht lijkt. Zij verwijzen niet zozeer naar een karaktereigenschap van een individu. Denk hier bijvoorbeeld aan de optie om een totale body scan uit te laten voeren². Tegen een fors bedrag kan men een preventieve medische scan van het gehele lichaam laten maken. Hierdoor kunnen eventuele afwijkingen en predisposities tot ziekten in een vroeg stadium aan het licht worden gebracht. De mogelijkheid van een scan creëert een keuzesituatie die niet zou bestaan als de test niet bestond. Ook als je kiest om geen gebruik te maken van de body scan is dat een keuze met bepaalde risico's. Daarnaast is de financiële situatie van iemand ook van invloed op de keuze voor wel of geen preventieve scan. Bovendien, wat doe je als er een afwijking wordt geconstateerd die niet te behandelen is? Is het individu dat kiest dan wel zo autonoom of vrij?

² Een bedrijf die een ‘total body scan’ aanbiedt is bijvoorbeeld Prescan. Zie <https://www.prescan.nl/>

De ontwikkelingen in de technologie vormen volgens Jaspers een bedreiging voor mensen om te bestaan als individuele wezens. Techniek ontnemt mensen de mogelijkheid om authentiek te bestaan, omdat via techniek de samenleving in een massacultuur verandert waarin massaproductie plaatsvindt en mensen worden gezien als productiekrachten. Massacultuur is het gevolg van aan de ene kant de enorme groei van de bevolking en aan de andere kant de ontwikkeling van de techniek. Technologische ontwikkelingen oefenen bijvoorbeeld invloed uit op productieprocessen, de organisatie van het werk, de medische industrie en de middelen van transport. Een gevolg hiervan is dat de existentie van mensen die door de technologieën mede mogelijk wordt gemaakt er ook voor zorgt dat mensen er afhankelijk van worden. Technieken ontwikkelen zich in een zeer hoog tempo. Doordat mensen een steeds kleinere rol spelen in de productieprocessen en de samenleving zeer goed georganiseerd is, krijgt de maatschappij het karakter van een “apparaat”. En dit apparaat bepaalt in toenemende mate hoe mensen hun leven inrichten. Dit vormt een gevaar voor de verbinding die mensen hebben met de wereld waarin zij leven. Jaspers stelt dat mensen juist een dergelijke verbinding nodig hebben, namelijk om hun individualiteit te verwerklijken. Het apparaat reduceert mensen tot het hebben van bepaalde functies. Het maakt dan niet langer uit wie je bent, maar enkel wat je functie is. Deze gedachte van Jaspers is ook nu nog zeer actueel. Dit aspect komt bijvoorbeeld duidelijk naar voren in netwerkborrels. Eén van de eerst gestelde vragen op een netwerkborrel is: “Dus, wat doe jij precies voor werk?” De functie bepaalt of iemand in gesprek met jou wil of dat diegene liever afhaakt. Techniek heeft naast het werk van mensen ook invloed op de vrijetijdsbesteding, want vrije tijd is nodig om het werkende leven vol te kunnen houden en arbeid is weer onontbeerlijk voor een goed functionerende maatschappij. Hierdoor stelt Jaspers, wordt de menselijke existentie gereduceerd tot het bestaan van de massa (Verbeek, 2005, p. 35). Techniek werkt vervreemdend; mensen raken vervreemd van de wereld om hen heen en van zichzelf.

In de latere werken van Jaspers krijgt zijn visie op technologie opmerkelijk genoeg een ander accent. Technologische ontwikkelingen worden niet meer louter negatief besproken. Hij benadrukt wat er nu precies op het spel staat als men spreekt over de invloed die techniek heeft op het menselijk bestaan. Mensen moeten zich realiseren dat techniek slechts een neutraal middel is en dat het voornamelijk gaat om wat wij willen met de technieken. Mensen dienen richting te geven aan de techniek. Techniek op zichzelf beschouwd is niet gevaarlijk. Mensen kunnen door techniek andere, ook positieve mogelijkheden van bestaan creëren. De visie dat techniek een neutraal middel is wordt niet vaak verdedigd in de techniekfilosofie.

Technologieën zijn niet neutraal, omdat technieken nieuwe mogelijkheden creëren die op hun beurt weer invloed uitoefenen op de omstandigheden waarin zij een rol spelen. Daarnaast veranderen technologieën ook de relatie die mensen hebben met hun omgeving. Verbeek geeft in een bijdrage aan *The Onlife Manifesto: Being Human in an Hyperconnected Era* (2015) verschillende voorbeelden van technologieën die radicaal nieuwe relaties bewerkstelligen tussen mensen en de wereld om hen heen. Zo kunnen ‘slimme ramen’ in winkels ervoor zorgen dat mensen een bepaalde richting op kijken en specifieke producten extra belichten.

Nadat Verbeek de werken van Jaspers heeft geanalyseerd, komt hij tot de conclusie dat Jaspers techniek begreep vanuit de mogelijkheidsvoorwaarden ervan; vanuit dat wat voorondersteld moet worden wil er van techniek sprake zijn. Op die manier wordt technologie gereduceerd tot mogelijkheidsvoorwaarden en dit is te eenzijdig. Techniek leidt niet enkel tot een wereld waarin functies de hoofdtoon voeren en hindert mensen niet alleen maar in hun poging om hun authentieke bestaan te kunnen realiseren. Een breder perspectief is nodig die de rol die concrete technologische artefacten spelen belicht, zónder hen te reduceren tot de onderliggende voorwaarden (Verbeek, 2005, p.45).

1.2 Hermeneutische fenomenologie

Heidegger vertegenwoordigt de hermeneutische pool van de fenomenologie. Hij onderzoekt manieren waarop de werkelijkheid wordt geïnterpreteerd en zo voor mensen aanwezig kan zijn. Volgens Heidegger is techniek geen neutraal middel en ook geen typische menselijke activiteit. Techniek is eerder een manier om de werkelijkheid te benaderen. Deze benadering is een soort ‘ontsluiten’, een ‘ontbergen’, iets dat uit het verborgene wordt getrokken. De wijze waarop techniek dat doet, is een beheersend tegemoet treden, waarin de werkelijkheid verschijnt als grondstof die gemanipuleerd kan worden. Dit ontbergen gebeurt op dwingende wijze; alles wordt tot ‘bestand’ gemaakt. De werkelijkheid verschijnt binnen de moderne technologie als bestand; als een verzamelplaats van grondstoffen die beschikbaar zijn voor ons gebruik. Heidegger noemt de specifieke vorm van ontbergen, die mensen uitdaagt om de werkelijkheid als voorraad grondstoffen te ontsluiten, ‘het gestel’ (*Gestell*) (Verbeek, 2005, p.55). Dit is de zijswijze van de moderne techniek.

Het gevaar van de technologie schuilt er vóór alles in dat ook de mens tot bestand wordt. Dan staat de mens op het punt neer te storten. Dit betekent dat de mens zelf nog slechts als bestand wordt begrepen. De illusie ontstaat dat alles wat zich aan ons voordoet, gemaakt is door de mens. Het ziet ernaar uit dat de mens overal om zich heen nog slechts zichzelf

ontmoet. In werkelijkheid ontmoet de mens juist nergens meer zichzelf (d.i. zijn wezen) en kan hij dit ook niet (Heidegger, 1973, p. 48). We zijn helemaal in de ban van het gestel. De mens is in de greep van de opvordering van het gestel en ziet daarmee zichzelf over het hoofd. Alles wordt namelijk tot bestand en dat leidt ertoe dat mensen niet langer openstaan voor het zijn zelf. Daarnaast is er ook geen andere mogelijkheid meer van ontbergen door de macht van het gestel. Er is geen ontsnappen meer aan; niet omdat wij dat niet zouden willen, maar omdat dit de manier is waarop de wereld voor ons ‘werkelijk’ is. Op het moment dat mensen de werkelijkheid op een andere wijze willen benaderen, bevestigen zij slechts de macht van het gestel (Verbeek, 2005, p. 57).

Volgens Heidegger is er een uitweg mogelijk door openheid voor het zijn te creëren. Dit is mogelijk op het moment dat mensen zich bezonnen verhouden tot techniek. We moeten niet opgaan in het bestellen, maar eerder het gestel als een manier van ontbergen zien en de onverborgenheid die ons deze schikking doet toekomen, *bedenken* (Tijmes, 1992, p.89). In de kunst komt ‘het tot zijn komen’ het best tot zijn recht, omdat in het bijzonder in een kunstwerk het ‘tot zijn komen’ plaatsvindt. Het kunstwerk is weliswaar het product van een kunstenaar, maar het is geen bestand, omdat het kunstwerk in zichzelf rust. Het is in staat om het zijn naar voren te brengen; het brengt iets uit de verborgenheid in de onthulling. Het voorbeeld dat Heidegger geeft, is een schilderij van Van Gogh van een paar boerenschoenen. Als men naar het schilderij kijkt, gebeurt er iets. De boerenschoenen spreken tot de verbeelding; de schoenen onthullen iets, men waant zich in de negentiende eeuw op het platteland. Er wordt een wereld onthuld die voorheen verborgen was. Het zich bezonnen verhouden tot techniek impliceert ook dat mensen zich een bepaalde houding moeten gaan eigen maken. De juiste houding is er één van ‘gelatenheid’ (*Gelassenheit*); men moet zich niet geheel afzijdig houden van techniek, maar zich er ook zeker niet door laten overspoelen. We kunnen vrij gebruik maken van technologieën, maar kunnen ook de technieken laten rusten zodat ze ons niet gaan domineren. Een juiste houding van gelatenheid opent nieuwe manieren van zijn, waarin het zijn zelf niet langer verborgen is (Verbeek, 2005, p.95). Heidegger stelt dat het aannemen van een gelaten houding tegenover de dingen en openheid voor het zijn bij elkaar horen. Op die manier zijn wij in staat om op een andere manier in de wereld te staan; een wereld die vol zit met technologieën, zonder gevaar te lopen (Heidegger, 1979, p.42).

Nadat Verbeek de hoofdlijnen van de techniekfilosofie van Heidegger heeft beschreven, is hij in staat om de positie van Heidegger kritisch te analyseren. Dit doet hij aan de hand van drie bekende kritiekpunten, namelijk dat Heideggers filosofie monolithisch, abstract en

nostalgisch zou zijn (Verbeek, 2005). Dit stelt Verbeek in de gelegenheid om zijn eigen visie ten aanzien van een techniekfilosofie te poneren; een visie die recht doet aan concrete technologische artefacten. Heideggers techniekfilosofie wordt als monolithisch beschouwd, omdat er binnen zijn visie geen ruimte is voor een alternatieve benadering van techniek. Alles wordt door hem begrepen vanuit ‘het zijnsperk van het gestel’ (Prins, 2007). Daarnaast zou zijn filosofie te abstract zijn, waardoor concrete technologieën uit het oog worden verloren. Tot slot zou Heidegger neigen naar nostalgie, omdat hij vaak verwijst naar de oude Grieken en deze tijd lijkt te verheerlijken in vergelijking met wat hij zou beschouwen als de droevige moderne tijd waarin alles manipuleerbaar is geworden. Verbeek wijst erop dat de abstractie en het monolithische karakter voortkomen uit transcendentalisme. Doordat (ook) Heidegger techniek reduceert tot haar mogelijksvoorwaarden, ziet hij enkel wat volgt uit die voorwaarden. Specifieke technologieën zijn dan niets meer dan de heersende manier waarop de werkelijkheid wordt ontsloten. Ook de nostalgie van Heidegger kan worden begrepen vanuit zijn transcendentalistische manier van redeneren. Omdat Heidegger techniek reduceert tot de wijze waarop de werkelijkheid onthuld kan worden, heeft hij enkel oog voor die specifieke wijze van onthullen op het moment dat hij techniek analyseert en vindt hij enkel wat hij al heeft voorondersteld (Verbeek, 2005, p.71).

Toch stelt Verbeek dat Heidegger niet altijd zo’n transcendentalistische benadering kan worden verweten, aangezien zeker in de tijd dat Heidegger *Sein und Zeit* schreef, hij wel aandacht had voor de rol die concrete technieken spelen in de wijze waarop de realiteit betekenis krijgt voor mensen. Hierdoor legt de vroege Heidegger de basis voor een techniekfilosofie die Verbeek nastreeft, een filosofie die recht doet aan concrete technologische artefacten (Verbeek, 2005, p.95).

De klassieke techniekfilosofen lijken dus voornamelijk een negatieve visie te hebben op technologieën en de wijze waarop techniek ons domineert; ja zelfs de hele samenleving en de moderne tijd in zijn greep houdt. Het denken van Jaspers en Heidegger kenmerkt zich volgens Verbeek doordat beiden achteruit kijken; zij probeerden technologie te begrijpen vanuit de mogelijksvoorwaarden. Zij keken in plaats van naar actuele technologische artefacten in de samenleving naar hetgeen waardoor deze mogelijk werden gemaakt. Verbeek stelt daarom een nieuwe techniekfilosofie voor; één die vooruit denkt in plaats van achteruit. Hij wil starten met de dingen zelf en begrijpen hoe technieken ons leven vormgeven en daar deel van uitmaken.

Nabespreking

Verbeeks analyse van de klassieke techniekfilosofie is verhelderend en biedt aanknopingspunten om verder te denken over de rol die techniek speelt in de praktijk. Zijn hoofdkritiek op de klassieke denkers, namelijk dat techniek gereduceerd wordt tot haar mogelijkhedenvoorwaarden is overtuigend, omdat zowel Jaspers als Heidegger niet voldoende in staat zijn om een verbinding te maken met concrete technologieën. Het beeld van techniek dat zij hebben geschetst is te eenzijdig. Artefacten maken een veel rijker en gevarieerder plaatje van het leven van alledag mogelijk. Technieken vormen allerlei netwerken van betekenissen, bijvoorbeeld op het sociale en politieke vlak. Zo heeft Winner (1980) gewezen op de sociale en politieke consequenties van artefacten wanneer zij worden gemaakt en gebruikt. Hij laat zien dat de inrichting van de brede doorgangswegen in Parijs die ontworpen zijn door de stedenbouwkundige Hausmann op bevel van Lodewijk Napoleon, zijn aangelegd om te voorkomen dat er wederom rellen en gevechten zouden uitbreken op de straten tegen het regime. De verbouwingen dienden dus een politiek doel. Verbeek wijst er terecht op dat het startpunt voor een techniekfilosofie moet zijn om de dingen serieus te nemen in al zijn facetten zonder techniek tot iets te reduceren. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk hoe Verbeek voortbouwt op de vragen die gesteld zijn door de klassieke techniekfilosofen en hoe hij vervolgens komt tot “een filosofie van technologische artefacten”.

Hoofdstuk 2: Ontwikkeling van een postfenomenologisch perspectief

Inmiddels is gebleken dat het apparaat ons niet geheel heeft opgeslokt en dat de hedendaagse mens niet enkel consumeert en verbruikt, maar ook in staat is om de dingen op andere wijzen te benaderen. Daarnaast blijkt de ontwikkeling van technologie eerder een toevallige aaneenschakeling te zijn van ingewikkelde sociale en historische processen die invloed op elkaar uitoefenen dan het beeld dat de klassieke techniekfilosofen ons lieten zien van een enkele macht. Toch blijven de existentiële en hermeneutische *vragen* die gesteld zijn door de oude techniekfilosofen relevant: Welke rol speelt techniek met betrekking tot de menselijke existentie en in de relatie tussen mensen en de dingen? Verbeek wil in *What Things Do* aan de ene kant recht doen aan ‘de empirische werkelijkheid van technologie’, maar aan de andere kant de prangende kwesties waar de klassieke techniekfilosofie zich mee bezig hield niet uit het oog verliezen. Om een dergelijke filosofie te ontwikkelen, gebruikt hij een nieuwe interpretatie van de uitdagende term “postfenomenologie”. Dit begrip ontleent hij aan Ihde. In het postfenomenologisch perspectief is er sprake van een onderlinge relatie tussen mensen en de wereld, maar dan zonder de transcendentale veronderstellingen. Verbeek gebruikt de term als aanduiding van een relationele ontologie, waarbij mensen en dingen elkaar wederzijds beïnvloeden en constitueren. Hij wil de bemiddelende rol van technologische artefacten in de relatie tussen mensen en de werkelijkheid onderzoeken. Een dergelijke analyse maakt gebruik van de hermeneutische en de existentiële dimensies van fenomenologie.

In dit hoofdstuk wordt het werk van hedendaagse techniekfilosofen kritisch onderzocht. Ihde benadrukt de hermeneutische dimensie van technische bemiddeling. Hierbij wordt gekeken naar hoe dingen de manieren waarop mensen toegang hebben tot de werkelijkheid bemiddelen. Welke rol spelen bijvoorbeeld sociale media in de wijze waarop anderen aanwezig zijn voor ons? De andere pool is de existentiële; hierbij spelen vragen als hoe dingen het menselijk bestaan bemiddelen. Welke gevolgen heeft een smartphone voor de manier waarop wij onze sociale relaties vormgeven? De existentiële dimensie van technische bemiddeling is uitgewerkt door Latour en Borgmann. Deze aanzetten gebruikt Verbeek om zijn postfenomenologisch perspectief te ontwikkelen.

2.1 Hermeneutische dimensie van technische bemiddeling

Ihdes benadering laat zien dat er veel manieren zijn waarop mensen relaties kunnen hebben met verschillende technologieën. In de relaties die mensen hebben met de werkelijkheid is ‘ervaring’ een sleutelwoord, want ervaring zorgt ervoor dat mensen en de wereld om hen heen

altijd vervlochten zijn. Er is altijd een relatie tussen diegene die ervaart en hetgeen ervaren wordt. Daarom vooronderstelt ervaring altijd een bepaalde 'intentionaliteit'. Als technologieën de intentionele relatie tussen mensen en wereld bemiddelen, betekent dit vanuit een fenomenologisch perspectief dat zij bepalen hoe mensen aanwezig kunnen zijn in de wereld en hoe de wereld aanwezig kan zijn voor mensen (Verbeek, 2005, p.116).

Ihde onderscheidt drie verschillende manieren waarop mensen een relatie kunnen hebben met technieken. Op het moment dat onze waarneming wordt bemiddeld door een technologisch artefact, spreekt hij over *relaties van bemiddeling*. Een dergelijke relatie is indirect, want tussen onze waarneming en de wereld staat een artefact. Voorbeelden van artefacten die onze waarneming bemiddelen zijn smartphone's, tablets, brillen en de televisie. In al deze gevallen vindt de relatie met de wereld plaats via een technologisch artefact. In de bemiddeling van menselijke relaties met hun wereld zijn er twee soorten relaties met artefacten mogelijk. De eerste noemt Ihde 'belichaamde relaties'. Hierdoor verbreden mensen de ervaring van hun wereld met behulp van technologische artefacten. Dit gebeurt bijvoorbeeld als een slechthorende een gehoorapparaat draagt. Een tweede soort bemiddelde relaties met artefacten zijn 'hermeneutische relaties'. In hermeneutische relaties wordt de wereld niet waargenomen via het artefact, want het artefact is niet transparant. Er is een zekere interpretatie vereist (Verbeek, 2005, p.126). Als we bijvoorbeeld een echoscopie laten maken, is er sprake van een hermeneutische relatie met een artefact.

Mensen kunnen daarnaast ook een relatie hebben met technologieën doordat ze gerelateerd zijn tot of met een technologie. Dan spreekt Ihde over een *alteriteitsrelatie*. Technologieën nemen dan de rol aan van een 'quasi-ander'. Aan de ene kant zijn de technologieën onafhankelijk van ons, maar aan de andere kant maken zij wel een zekere interactie met die technieken mogelijk. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de ov-poortjes op de stations in Nederland; zij maken het mogelijk om aanwezig te kunnen zijn op de stations en vervolgens met openbare vervoermiddelen te reizen, maar zij 'protesteren' ook als iemand op de verkeerde manier in- of uitcheckt.

Een laatste manier waarop technologieën onze ervaring tot de werkelijkheid kunnen bemiddelen is als zij spelen op de achtergrond. Zij vormen dan *achtergrondrelaties*. Op de achtergrond spelen de technologieën geen centrale rol in onze bewuste ervaringen; bijvoorbeeld als de airco aanstaat in de trein dan merk ik niet bewust op dat de temperatuur constant om mij heen wordt geregeld. Pas als de airco stopt met functioneren en de

temperatuur in de coupé gaat stijgen, merk ik op dat er een apparaat aanwezig is die de temperatuur regelde³.

Ihde bestudeert de verhouding tussen mensen en technologische artefacten op twee niveaus: op het microniveau van de perceptie en op het macroniveau van de cultuur. Dit tweede niveau bestaat uit de kaders waarbinnen de percepties betekenis krijgen. Op microniveau hoeft dit geenszins te leiden tot een reductie van de wijze waarop de werkelijkheid zichzelf manifesteert. Door technologieën openen zich ook nieuwe manieren die ons toegang geven tot de wereld om ons heen. Op het macroniveau leiden technologische artefacten niet tot een bepaalde manier om de werkelijkheid te ontsluiten, zoals bij Heidegger het geval was, maar eerder tot pluraliteit. Verschillende culturele contexten hebben de ontwikkeling van gevarieerde technieken mogelijk gemaakt. Doordat de ontwikkeling van bijvoorbeeld communicatietechnieken zo'n hoge vlucht heeft genomen, is er heel snel uitwisseling mogelijk tussen culturen en dit heeft tot gevolg dat verscheidene culturen een rol van betekenis zijn gaan spelen in onze dagelijkse praktijken. Bovendien hebben technologieën, dankzij de rol die zij spelen in wetenschappelijke perceptie, ook invloed gehad op de toename van wetenschappelijke kennis (Verbeek, 2005, p.144). Wetenschap speelt een steeds grotere rol in de manier waarop mensen de werkelijkheid gaan interpreteren. Ihdes visie laat dus een veel rijker en gemengder beeld zien van de manier waarop technologieën de relaties die mensen hebben met de wereld om hen heen bemiddelen dan binnen de traditionele fenomenologie gebeurde.

2.2 Existentiële dimensie

Latour acht het van belang om geen onderscheid te maken tussen mensen en niet-mensen. Hij bekritiseert de wijze waarop beiden radicaal verschillend benaderd zijn sinds de Verlichting. De entiteiten zijn niet gescheiden van elkaar, maar onderling verbonden door de relaties die zij vormen. Wat een ding is en wat een mens is, wordt niet bepaald door een of andere essentie, maar doordat zij netwerken van relaties vormen met andere dingen en mensen (Verbeek, 2005, p.150). Voor zijn techniekfilosofie werkt Latour dit idee verder uit aan de hand van het begrip 'technische bemiddeling'. Technologieën spelen een bemiddelende rol. Latour begrijpt technische bemiddeling middels vier begrippen die elk een ander aspect belichten. Het eerste begrip van mediatie noemt hij 'translatie'. Op het moment dat een

³ De wijze waarop technologieën aanwezig zijn in een achtergrondrelatie doet ook denken aan het begrip 'Zuhandenheit' van Heidegger; de wijze waarop een artefact is zodra hij wordt gebruikt. Op het moment dat het artefact kapot gaat, dan krijgt het artefact plotseling zelf aandacht en is het ding 'vorhanden'.

technologie bemiddelt, vindt er een translatie plaats van een ‘handelingsprogramma’.

Technische bemiddeling maakt een nieuw handelingsprogramma mogelijk door de relaties die er onderling zijn. In het geval van een verkeersdrempel verandert het handelingsprogramma van de bestuurder bijvoorbeeld van “verminder snelheid voor de verkeersveiligheid” naar “verminder snelheid om mijn bumpers te beschermen”. Daarnaast is er ook sprake van ‘compositie’; de actanten zijn altijd onderling met elkaar verbonden. Latour spreekt over ‘actanten’ in plaats van over actoren, omdat actorschap volgens hem niet alleen gaat over mensen, maar ook over niet-mensen. Als een persoon die een wapen heeft, vuurt, dan is het niet enkel de persoon die schiet, maar de persoon en het wapen samen. Latours derde vorm van technische bemiddeling heeft te maken met de vermenging van mensen met niet-mensen; deze vermenging blijft vaak verborgen en is onderhevig aan ‘omkeerbare blackboxing’. Dit verwijst naar het proces waarin het netwerk van relaties dat bijdraagt aan een entiteit verborgen blijft (Verbeek, 2005, p.158). De laatste vorm van technische bemiddeling noemt Latour ‘delegatie’. Hierin verandert niet alleen het handelingsprogramma, maar ook het middel zelf. Dit gebeurt bijvoorbeeld als een verkeerslicht de taak van een verkeersagent overneemt om het verkeer goed te laten doorstromen.

Nadat Verbeek de contouren van Latours existentiële filosofie van technologie heeft geschetst, is hij in staat om dit in verband te brengen met zijn postfenomenologisch perspectief. Waar Ihde laat zien hoe technische bemiddeling de relaties tussen mensen en dingen vormgeven en zich daarbij concentreert op de menselijke ervaring, richt Latour zich met name op het menselijk gedrag. Latour wil, net als Ihde, de dichotomie tussen subject-object te boven komen. De visies zijn compatibel, in de zin dat beide techniekfilosofen anti-essentialistisch zijn. Daarnaast benadrukken beiden het belang van contexten; artefacten zijn wat ze zijn in relatie met hun omgeving. Latour beschouwt contexten echter in termen van netwerken, namelijk tussen een mens en niet-mens of tussen een mens en een ander mens. In een postfenomenologisch perspectief komt er daarnaast ook een artefact naar voren die deze relaties bemiddelt en dus ook de manier waarop beiden zijn geconstitueerd (Verbeek, 2005, p.165). De verschillende benaderingen zijn dus met elkaar verbonden en complementair. Tot slot stelt Verbeek dat de vraag hoe technologie de verhouding van mensen met hun wereld bemiddelt en de manieren waarop mensen hun bestaan vormgeven, een andere benadering vergt dan die van Latour. Hij wil laten zien hoe artefacten mede vorm geven aan het menselijk bestaan en neemt daartoe het werk van Borgmann als uitgangspunt.

2.3 De rol van techniek in het menselijk bestaan

Verbeek gebruikt ook de visie op technologie van Borgmann in *What Things Do*, omdat Borgmann technologie specifiek benadert aan de hand van concrete artefacten en dat kan hij goed gebruiken voor een techniekfilosofie die de dingen serieus neemt. Technologie, zo stelt Borgmann, draagt bij aan ons hele moderne leven en verschaft ons het patroon van een “apparatenparadigma”. Vanuit dit paradigma kunnen wij begrijpen welke invloed technologische apparaten uitoefenen op ons bestaan. Hiertoe bestudeert Borgmann de verhouding die mensen hebben met technische apparaten. Apparaten geven ons een bepaalde ‘beschikbaarheid’. Mensen hoeven geen betrokkenheid aan te gaan met een apparaat; apparaten doen gewoon wat ze moeten doen en verschaffen ons consumptiemogelijkheden terwijl zij op de achtergrond opereren. Daarentegen hebben *dingen* deze implicatie niet; door de omgang met dingen staan mensen wel in contact met het ding zelf of de omgeving. Uiteindelijk leidt technologie tot een verslechtering van het menselijk bestaan in de visie van Borgmann, omdat technologie leidt tot een consumptief bestaan. Hierdoor gaan mensen niet langer relaties aan met andere mensen of met dingen. Mensen zitten bijvoorbeeld uren op de bank televisie te kijken, in plaats van dat zij met elkaar praten of een boek lezen (Verbeek, 2005, p.179). Daarnaast wijst Borgmann ook op de rol die de omgeving speelt in de manier waarop mensen hun bestaan richting geven door het patroon van het apparatenparadigma.

Hoe kunnen we nu toch een betekenisvol leven leiden? Volgens Borgmann zijn er alternatieven mogelijk. Deze alternatieven kunnen technologieën hervormen. De uitweg is erin gelegen dat mensen weer een zekere betrokkenheid gaan ervaren met de wereld om hen heen. Borgmann noemt “focale dingen en praktijken” als mogelijkheden om technologie te kunnen hervormen. Focale dingen verschaffen mensen de mogelijkheid om zich op een betrokken wijze te kunnen verhouden tot hun omgeving. Borgmann geeft als voorbeeld de focale praktijk van het *hiken*, ofwel lange-afstandswandelen. Als iemand wandelt, is er een zekere betrokkenheid met zijn omgeving gedurende de route die hij aflegt. De wandelaar is aanwezig tijdens het lopen, ervaart een zekere vrijheid en snuift de geur op van de omgeving. In dit voorbeeld zijn de focale dingen bijvoorbeeld de wandelschoenen (Verbeek, 2005, p. 184).

Verbeek plaatst kritische kanttekeningen bij het gedachtegoed van Borgmann. Borgmann stelt dat technologieën aan de ene kant een afname in engagement veroorzaken. Aan de andere kant kan men dat gemis aan betrokkenheid compenseren door focale praktijken.

Echter, focale praktijken zijn betekenisvol op zichzelf, terwijl technologieën binnen het apparatenparadigma slechts gewaardeerd worden om wat zij ons aan comfort verschaffen. Bijvoorbeeld de focale praktijk van zelf eten bereiden, betreft iemand meer bij zijn omgeving van het huishouden dan dat een kant en klare maaltijd opwarmen in de magnetron dat doet. Volgens Verbeek gaat het bij Borgmann om twee verschillende vormen van betrokkenheid. Verbeek stelt dat technologieën die ons tot een consumptief bestaan verleiden ook in staat zijn om mensen te engageren. Televisies tonen ons bijvoorbeeld humanitaire rampen die ver weg plaatsvinden en nodigen ons uit om geld te storten; de beelden stellen mensen in staat om een zekere betrokkenheid met de slachtoffers te ervaren. Soms hebben technologieën tot gevolg dat mensen minder betrokken zijn met de wereld om hen heen, maar vaak leiden technieken ook tot een vermeerdering van engagement in de relatie die mensen hebben met hun omgeving. Midden jaren negentig van de vorige eeuw ontstonden er op internet bijvoorbeeld allerlei nieuwe sociale werelden, bekend als *multiuser domains*, of MUD's (Turkle, 2011). Een dergelijk domein maakt het mogelijk voor veel gebruikers tegelijk om een bepaalde rol aan te nemen in een virtuele wereld en op die manier een parallel leven op te bouwen. De aantrekkingskracht van dergelijke domeinen blijkt voornamelijk erin gelegen te zijn dat mensen de kans krijgen om een sociaal leven op te bouwen. Dit is speciaal voor mensen die in het 'echte' leven moeite hebben met het leggen van contacten een enorme verrijking. Denk aan mensen met een stoornis in het autistisch spectrum, mensen met een zeldzame ziekte, jongeren die op school gepest worden of anderszins problemen ondervinden. Via MUD's kunnen mensen op het net op een veilige manier contact leggen met anderen, chatten en ervaringen uitwisselen. Hierdoor ontstaat een 'focale praktijk' die aan de ene kant technologisch bemiddeld is en aan de andere kant mensen betreft bij de wereld om hen heen.

Nabespreking

Door het werk van de hedendaagse techniekfilosofen kritisch te analyseren, is Verbeek in de gelegenheid om de bemiddelende rol die concrete technieken spelen, te plaatsen in een postfenomenologisch kader. Vanuit een hermeneutisch perspectief bemiddelen artefacten de menselijke ervaring; dit vindt zowel op het microniveau plaats van de perceptie als op het macroniveau van cultuur. De existentiële dimensie van bemiddeling laat zien dat artefacten het menselijk bestaan mediëren door vorm te geven aan menselijke handelingen en de sociale context. Verbeeks perspectief betreft beide dimensies en beschrijft een veel rijker en gevarieerder beeld van technologie dan de klassieke techniekfilosofen lieten zien. Het postfenomenologisch perspectief van Verbeek benadert technologie in termen van concrete

artefacten, want pas dan wordt inzichtelijk dat de gevolgen van technologieën voor het menselijk bestaan en voor de relaties die mensen betrekken met de wereld om hen heen heel ver reiken.

Hoofdstuk 3: Naar de praktijk van het postfenomenologisch perspectief

Verbeek heeft met *What Things Do* een waardevolle bijdrage geleverd aan een techniekfilosofie die oog heeft voor concrete artefacten. Hij brengt de rol die verschillende technieken spelen in de samenleving en in het dagelijks leven aan het licht. Zijn werk stelt ons in staat om het postfenomenologisch perspectief verder uit te werken en te versterken. Eén manier om dit te doen is door de praktische bruikbaarheid van het perspectief aan te tonen. Daarnaast moet duidelijk worden of er daadwerkelijk een andere manier van omgang mogelijk is met de dingen om ons heen die recht doet aan materiële artefacten. Indien het antwoord daarop bevestigend is, hoe ziet een dergelijke verandering er dan concreet uit?

3.1 Industrieel ontwerp

Verbeeks visie op technologie sluit goed aan bij het vakgebied van ontwerpers, omdat designers in hun werk doorlopend artefacten creëren die een bemiddelende rol spelen tussen mensen en hun (sociale) omgeving. Verbeek richt zijn aandacht op de ontwerpindustrie en analyseert de manier waarop designers producten benaderen. Hij onderscheidt twee dimensies van technologie die hij in verband brengt met twee perspectieven waaraan producten volgens ontwerpers moeten voldoen: functionaliteit en betekenis. Een product dient te functioneren waarvoor het gemaakt is. Aan de andere kant kiezen mensen voor een bepaald product vanwege de betekenis die zij daaraan geven. Mensen kiezen bijvoorbeeld niet alleen voor een design Nespresso-machine om koffie te zetten, maar vanwege de luxe uitstraling die een dergelijk apparaat heeft in de keuken. Vanuit een postfenomenologisch perspectief bemiddelen dingen relaties tussen mensen en hun omgeving. Dingen functioneren dus niet alleen; zij geven ook mede vorm aan het menselijk bestaan. In de designpraktijk betekent dit dat industrieel ontwerpers rekening kunnen houden met de bemiddelende rol die artefacten spelen in hun ontwerpproces. Als zij dit perspectief in acht nemen kunnen zij producten ontwerpen waarmee mensen op een andere manier willen omgaan, in plaats van alleen maar om hoe ze functioneren of om wat ze kunnen betekenen voor een bepaalde levensstijl.

Een voorbeeld van een Nederlandse beweging die ideeën en producten ontwikkelt die uitnodigen tot duurzaam gebruik is *Eternally Yours*. Deze beweging wil producten zodanig ontwerpen dat mensen hun spullen niet langer na verloop van tijd weggooien, maar juist bij zich houden omdat zij een bepaalde betrokkenheid ervaren met de dingen. Veel producten belanden namelijk op de afvalhoop lang voordat zij kapot gaan. Mensen gooien producten weg die nog goed functioneren, omdat zij een nieuw, zogenaamd beter model willen of omdat

zij het product simpelweg zat worden. De visie van de beweging doet mij denken aan mijn mobiele telefoon. Vlak na mijn afstuderen in 2006 kocht ik de nieuwste Nokia telefoon. De telefoon kon twee megapixel scherpe foto's maken. Helaas ging de batterij al heel snel na de aanschaf achteruit. Ik moest de telefoon steeds vaker opladen en na twee jaar begaf de accu het helemaal. Hierop ging ik naar een telefoonwinkel om een nieuwe batterij te kopen. De medewerker keek mij vreemd aan. "Je wilt een nieuwe batterij kopen? Maar, je kunt ook met je huidige abonnement een gloednieuw, beter toestel aanschaffen!". Ik hield voet bij stuk en liep de winkel uit met een verse batterij in mijn vertrouwde mobiel. Inmiddels is het 2016 en werkt deze telefoon inclusief de batterij nog steeds naar volle tevredenheid. Ik zie er dan ook geen meerwaarde in om een 'smart'phone aan te schaffen.

Een soortgelijk probleem dat de beweging aankaart, is dat kapotte producten vaak in de vuilnisbak belanden, terwijl zij eenvoudig te repareren zijn. Door in te spelen op de relatie die mensen hebben met producten wil *Eternally Yours* voorkomen dat mensen hun spullen snel weggooien met alle ecologische gevolgen van dien. Door producten eigenschappen mee te geven die hechting creëren, spelen de producten zelf een actieve en bemiddelende rol. Het ontwerp speelt bewust in op de relatie die mensen hebben met de artefacten. Om een band tussen mensen en producten te bewerkstelligen moet het design aan bepaalde criteria voldoen. Eén van die criteria is dat het design een zekere transparantie moet hebben. Mocht een product onverhoopt kapot gaan, dan moet helder zijn hoe het apparaat behoort te functioneren. Daarnaast dient het product toegankelijk te zijn voor reparatie, zodat mensen ook in het herstelproces een relatie met het product blijven ervaren. Een wasmachine die nauwelijks open te krijgen is, maakt het object onbereikbaar en vergroot de afstand tussen mens en ding. Verder zouden producten zo ontworpen moeten worden dat zij mensen uitnodigen tot interactie tijdens het gebruik en door mensen te betrekken bij het verouderingsproces. Een goed voorbeeld hiervan is een stoffen bank met leren knopen erop die gedurende het gebruik langzaam van kleur veranderen zodra ze in contact komen met mensen. Op deze wijze creëert de beweging een nieuw perspectief, waardoor de dichotomie tussen mensen en dingen wordt opgeheven door zich nu juist te richten op de wederzijdse relaties die tussen hen bestaan (Verbeek, 2005, p.219).

3.2 De natuur als middelpunt van ons bestaan

Nu Verbeek ons de waarde van het postfenomenologisch perspectief heeft getoond voor de praktijk is het tijd om te kijken hoe dit perspectief kan leiden tot een wezenlijke verandering

in de manier waarop we omgaan met de dingen. Om werkelijk gehoor te kunnen geven aan de fenomenologische oproep “Naar de dingen zelf!”, dient niet alleen ons perspectief fundamenteel te veranderen, maar ook ons gedrag en onze houding ten opzichte van de dingen. Hoe kunnen we bijvoorbeeld ophouden met ons overdadige consumptiegedrag dat bergen afval genereert? In het informatieve televisieprogramma Tegenlicht van de VPRO betoogt architect Thomas Rau in de aflevering ‘Einde van bezit’ voor een omwenteling van het huidige economisch stelsel waarin niets meer verloren gaat⁴.

Vroeger werd technologie voornamelijk gebruikt om oplossingen te bieden, zodat het leven wat gemakkelijker werd. De gloeilamp verving bijvoorbeeld kaarsen en olielampen, en maakte licht mogelijk door middel van één druk op een knop. Tegenwoordig, stelt Rau, wordt techniek ingezet om problemen te creëren, omdat dit het verdienmodel van onze huidige economie is. Producten worden zodanig ontworpen dat zij binnen een bepaalde tijd kapot gaan, waardoor mensen een nieuw product gaan kopen. “Nieuw betekent altijd nog net niet stuk”, stelt Rau. Vandaag de dag eindigen de meeste dingen als afval. De oplossing voor dit probleem is het verdienmodel vervangen door een model dat diensten levert. Iedereen kent het principe van een servicemodel: als je op vakantie wilt naar Bali koopt niemand een vliegtuig, maar een vliegticket. Binnen dit model worden producten omgevormd tot diensten. Men koopt geen lamp, maar licht. Men schaft geen auto aan, maar mobiliteit. In het nieuwe economisch systeem is de producent verantwoordelijk, want de gevolgen van een slecht product zijn voor hemzelf. De energierekening is namelijk ook voor de fabrikant, want de consument heeft geen stroom nodig voor zijn lamp, maar de fabrikant.

Ieder product dat als service is verleend, wordt een depot van materialen en grondstoffen. De grondstoffen gaan uiteindelijk weer terug naar het bedrijf die de materialen kan hergebruiken voor andere producten. Op deze wijze ontstaat er een verdienmodel om kwalitatief hoogwaardige producten te vervaardigen. Producten worden zodanig ontworpen dat alle grondstoffen er weer eenvoudig uit te halen zijn. Daarnaast worden alle materialen vastgelegd in een materialenpaspoort. In dit paspoort staat exact beschreven welke elementen ergens in zitten en hoeveel. Het voordeel hiervan is dat iedereen precies weet welke grondstoffen in het product zitten en omdat alles er op eenvoudige wijze uit gehaald kan worden, komen de materialen weer ter beschikking te staan. Op deze wijze gaan producten als

⁴ De aflevering ‘Einde van bezit’ is terug te zien op <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2015-2016/einde-van-bezit.html>

service naar de consument, vervolgens gebruikt hij de producten totdat hij ze teruggeeft aan de producent.

Een nieuw verdienmodel is van belang met het oog op de toekomst, want met ons huidige consumptiegebruik worden de doelstellingen zoals afgesproken door de klimaatop in Parijs nooit behaald. Een wereld zonder bezit waarin producten worden geleverd als diensten, zou aantrekkelijk zijn voor de aarde. Denk bijvoorbeeld aan de hoeveelheid afval en CO₂-uitstoot die dat zou schelen. Een dergelijke verandering is niet ondenkbaar. Sterker nog, het vindt al op grote schaal plaats in de online wereld. Denk bijvoorbeeld aan het succes van streaming diensten als Netflix, die *on demand* series en films aanbieden. Toch laat de grote ommekeer die Rau voor ogen heeft nog op zich wachten. De consument is nu vooral op zichzelf aangewezen, omdat veel producten ‘gepland verouderd’ worden aangeboden en niet volledig recyclebaar zijn.

Wat kan de consument zelf doen om het tij te keren? Ter inspiratie geef ik een aantal voorbeelden van mensen die het heft in eigen handen hebben genomen. Zo kwam Dan Phillips uit Texas op het idee om woningen te bouwen van afval voor mensen die weinig te besteden hebben. De huizen die hij bouwt zijn gemaakt van gerecycled materiaal, zoals gevonden hout, wijnflessen, kapotte spiegels of oude kentekenplaten. De toekomstige bewoners bouwen zelf mee aan hun huis, zodat ze precies weten hoe het huis in elkaar zit. Mocht er iets kapot gaan nadat zij hun intrek hebben genomen in de woning, dan zijn zij zoveel mogelijk in staat om dit zelf te repareren. Daarnaast hebben de woningen ook nog eens een laag energieverbruik, zodat ze met recht ecologische woningen genoemd kunnen worden (Murphy, 2009). Een andere manier waarop mensen een verandering teweeg kunnen brengen is door bewustzijn te creëren voor de manier waarop wij leven. Iemand die hier een bijdrage aan levert, is de kunstenaar Maarten Vanden Eynde. Hij maakte een wereldreis en verzamelde zoveel mogelijk plastic afval dat hij viste uit de oceanen en opstuurde naar zijn studio. Zijn creatie mondde uit in het kunstwerk *Plastic Reef*; een grote berg afval van kleurrijk plastic dat lijkt op een natuurlijk rif. Door dit werk tentoon te stellen, wil Maarten mensen zowel bewust maken van de hopen plastic die voor vervuiling zorgen als van de verblekende koraalriffen die steeds verder slinken als gevolg van ons doen en laten. Een laatste bron van inspiratie is de oud-bankier Robbert Vesseur. Hij diende een aantal jaren geleden zijn ontslag in, omdat hij niet geloofde in de visie van de bank die enkel gericht was op het maken van winst en het halen van targets. Verder gaf hij al zijn spullen weg en besloot te gaan leven met zo min mogelijk bezit. Inmiddels leeft hij vanuit zijn backpack en slaapt hij bij bekenden of familie.

Bezit voelt niet langer als iets dat van hem is. En als een product onverhoopt toch in de prullenmand belandt, ziet hij graag dat alle onderdelen opnieuw gebruikt worden. Hij hoopt dat zijn levenswijze mensen inspireert om afval te verminderen en dat zij spullen zoveel mogelijk gaan delen met anderen (Mosterd, 2015).

Op dit moment ontlenen we onze identiteit aan bezit en hechten we aan status. Maar identiteit gaat niet over wat we hebben of bezitten, maar om wie we zijn. We zijn geen baas, maar gast. We zijn geen heersers over de natuur, maar gast op aarde. We dienen ons bewust te zijn dat we ons niet kunnen onttrekken aan de wetmatigheden van de natuur. We kunnen niet buiten de context van de natuur treden. De relatie die we hebben met de natuur dient gherdefinieerd te worden. Wellicht, stelt Rau, moeten we de aarde gaan beschouwen als een ruimtestation. De aarde is, net als een ruimtestation, een gesloten systeem: “Wat je niet hebt, heb je niet. Wat er wel is, daarvan moeten we zorgen dat het niet verloren gaat”. In een gesloten systeem komt nooit meer iets terug. We zijn verantwoordelijk op het moment dat we verspillen. Als de mens zich onthecht van bezit en dingen, dan ontstaat er ruimte voor de emancipatie van grondstoffen en materialen. Materialen verdienen ook rechten, stelt Rau:

If we, mankind, would treat materials in a just manner, similar to the manner in which people should be treated, we would create a world with a future. That is why we took the initiative to draw up the Universal Declaration of Material Rights⁵.

Op het moment dat materialen rechten krijgen dan is de mens niet langer trots op zijn bezit, maar op de technologie die het mogelijk maakt; de prestatie van de dingen.

In de filosofie ontstond in de zeventiende eeuw een omwenteling in het wereldbeeld toen René Descartes betoogde dat de aarde niet onveranderlijk en statisch was, maar dynamisch van aard en in ontwikkeling. Wellicht is nu de tijd aangebroken waarop de mens moet toegeven dat zij niet centraal staat in de wereld. De natuur vormt het grotere geheel om ons heen en daar mogen wij als gasten deel van uitmaken. De relaties tussen de aarde, dingen en mensen dienen evenwichtig, wederkerig en respectvol te zijn. Pas als de onderlinge relaties gherdefinieerd worden, kunnen we werkelijk luisteren ‘naar de dingen zelf’.

⁵ De website theuniversaldeclarationofmaterialrights.org verzorgt informatie over de doelstellingen van de initiatiefnemers.

Conclusie

Verbeek biedt met zijn boek een filosofische reflectie op technologie, onder meer door een helder overzicht te schetsen van de ontwikkeling die de techniekfilosofie heeft doorgemaakt. Hij begint met een bespreking van de klassieke techniekfilosofie en komt tot de conclusie dat zowel Jaspers als Heidegger techniek proberen te begrijpen in termen van mogelijkhedenvoorwaarden. Techniek leidt volgens deze filosofen tot een calculerende manier van denken en beïnvloedt op een dominante wijze de samenleving. Deze benadering is te eenzijdig en negatief, omdat concrete technieken op veel meer manieren een rol spelen in ons leven. Door technologieën te analyseren, merken we dat zij doorwerken in onze ervaringen en in ons dagelijks bestaan. Verbeek betoogt dat we oog moeten hebben voor concrete, actuele technologische artefacten om ons heen, in plaats van achterom te kijken naar waardoor techniek mogelijk wordt gemaakt. We moeten dus vooruit denken in plaats van achteruit en beginnen bij de dingen zelf.

In het tweede deel van *What Things Do* presenteert Verbeek essentiële ideeën en theorieën van hedendaagse techniekfilosofen. Door hun werken te analyseren, laat hij zien dat ‘dingen’ de relatie tussen mensen en de wereld om hen heen diepgaand en op velerlei manieren bemiddelen. Technologieën bemiddelen de manier waarop mensen in de wereld staan. Ook oefenen technieken invloed uit op hoe de wereld aanwezig is voor mensen. De kritische analyse van Verbeek leidt tot een op het eerste oog verrassende wending; de verschillende theorieën van Ihde, Latour en Borgmann blijken elkaar aan te vullen en bruikbaar te zijn voor de ontwikkeling van een nieuwe visie op technologie.

Vervolgens laat Verbeek ons kennis maken met zijn visie, die hij ‘postfenomenologie’ noemt. Dit postfenomenologisch perspectief start met concrete technologische artefacten. Een dergelijk beginpunt acht hij noodzakelijk om de rol die technieken spelen in het leven van mensen en in culturen te begrijpen. Zijn visie levert een rijkgeschakeerd beeld op van techniek. Soms staan technieken de relatie die mensen hebben met hun omgeving in de weg, maar dit is echt lang niet altijd het geval. Technieken kunnen de relaties ook verstevigen en zelfs nieuwe vormen van verbindingen creëren. Echter, relaties veronderstellen ook zorg en aandacht. En hoe kunnen we nu daadwerkelijk aandacht hebben voor ‘wat dingen doen’?

What Things Do biedt behalve een kritische beschouwing van de ontwikkeling van de techniekfilosofie ook handvatten om een filosofie die concrete artefacten oprecht centraal stelt verder uit te werken. Verbeek geeft daartoe zelf een aanzet door zijn visie toe te passen op de

ontwerpindustrie. Hij toont daarmee de praktische waarde van het postfenomenologisch perspectief. Echter, zijn werk laat niet zien hoe wij, als burgers, daadwerkelijk een andere omgang met de dingen kunnen nastreven in de praktijk van de dag. De voorbeelden die ik geef aan het slot van de thesis voorzien in deze behoefte. Personen als Phillips, Vanden Eynde en Vesseur tonen ons dat nieuwe verhoudingen tussen mensen en dingen mogelijk zijn. Door de visionair Rau wordt een aanzet gegeven voor een wezenlijke gedragsverandering in de omgang met dingen. Rau houdt een pleidooi voor een circulaire economie, waarin niets wordt verspild. In het nieuwe systeem dienen we producten niet langer te beschouwen als ons bezit, maar ze slechts te gebruiken: van *verbruik*, naar *gebruik*. En dat idee geldt net zo goed voor de aarde. Op het moment dat we grondstoffen gebruiken, zijn we daarvoor verantwoordelijk. Bepaalde elementen komen namelijk nooit meer terug. Laten we dus proberen om materialen zoveel mogelijk her te gebruiken en stil te staan bij wat we doen op het moment dat we iets weggooien. Dan verdwijnen dingen niet alleen maar op de afvalhoop, maar krijgen zij de rechten die ze verdienen. De verhoudingen tussen dingen, mensen en de natuur dienen opnieuw beschreven te worden. Mens en niet-mens zijn niet zo duidelijk te onderscheiden als wij denken. Het aanbrengen van scheidslijnen doet geen recht aan de complexe verbindingen die bestaan. Een uitwerking van het perspectief van Verbeek die dit aspect in acht neemt, is noodzakelijk, om werkelijk antwoord te kunnen geven op de fenomenologische roep om de dingen voor zichzelf te laten spreken.

Literatuur

- Floridi, L. (Ed.) (2015). *The onlife manifesto: Being human in a hyperconnected era*. New York: Springer International Publishing.
- Heidegger, M. (1973). *De techniek en de ommekeer*. Tielt & Utrecht: Lannoo.
- Heidegger, M. (1979). *Gelatenheid*. Tielt & Utrecht: Lannoo.
- Prins, A.W. (2007). *Uit verveling*. Zoetermeer: Uitgeverij Klement.
- Mosterd, M. (2015, 8 november). Robbert Vesseur. Geraadpleegd op 10 juni 2016, van <http://tegenlicht.vpro.nl/bijlagen/2015-2016/einde-van-bezit/robbert-vesseur.html>
- Murphy, K. (2009, 2 september). One Man's Trash. Geraadpleegd op 10 juni 2016, van www.nytimes.com/2009/09/03/garden/03recycle.html
- Tijmes, P. (1992). Martin Heidegger: Techniek als metafysica. In H. Achterhuis (Red.), *De maat van de techniek* (pp. 65-97). Baarn: Ambo.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. New York: Basic Books.
- Verbeek, P. P. (2005). *What things do: Philosophical reflections on technology, agency and design*. (R. Crease, Vert.) University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Winner, L. (1980). Do artifacts have politics? *Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, 109 (1), 121-136.